

‘અ ડોલ્સ હાઉસ’ વાસ્તવિક સમસ્યાને દ્રશ્યાત્મક રીતે નિરૂપતી નાટ્યકૃતિ તરીકે

નવજાગૃતિકાળ દરમિયાન જીવન સમસ્યાપ્રધાન બની ગયું હતું. સાહિત્ય સમાજનું દર્પણ હોવાથી જીવનની વરવી વાસ્તવિકતાને સાહિત્યમાં સ્થાન મળે મળે એ સ્વાભાવિક બાબત છે. આ સમયે યુરોપમાં ઇબ્સન, સ્ટ્રેંડ, ગોલ્સવર્થી શો જેવા સાહિત્યકારો થઈ ગયા જેમણે સમાજના વિચારોને સાહિત્ય દ્વારા નિરૂપિત કર્યા, જે આખા વિશ્વ માટે ઉદાહરણરૂપ સાબિત થયા. નોર્વેજિયન નાટ્યકાર ઇબ્સન પાશ્ચાત્ય નાટ્ય સાહિત્યમાં વિષય અને નિરૂપણ સંદર્ભે ઘણા બદલાવ લાવે છે. તેમણે સૌ પ્રથમ પાશ્ચાત્ય નાટકમાં સમાજની વાસ્તવિકતાનું નિરૂપણ કરી યથાર્થનો અનુભવ કરાવ્યો. તેમણે રોજિંદા જીવનની ઘટનાઓને સાહિત્ય સુધી પહોંચાડી. તેમના નાટકોના દૃશ્યો આપણે જોયેલા અનુભવેલા હોય તેવા લાગે છે. તેમના નાટકો દ્વારા પાશ્ચાત્ય નાટકના રંગમંચ ઉપર પાત્રોની વાતચીત, અભિનય અને દ્રશ્ય સર્વ અંગોમાં વાસ્તવિકતા આવી. નાટકની ઘટનાઓ અને પાત્રોમાં પણ વાસ્તવિકતા પ્રવેશી.

‘અ ડોલ્સ હાઉસ’ ઇબ્સનનું ત્રણ અંકનું નાટક છે. આ નાટકનું ઘટના સ્થળ નાટકના નાયક નોર્વોલ્ડ હેલ્મરના ઘરનો એક ઓરડો છે. નાટકના બધા જ પ્રસંગો આ ઓરડામાં બને છે. સમસ્યાને કેન્દ્રમાં રાખતા નાટકમાં પ્રતિકાત્મકતા અતિમહત્વની બની જાય છે. આ નાટકમાં રંગમંચ ઉપર બે બારણા અને એક બારી કે જે અંતમાં ઊઘડીને મુકિતનો પ્રતિકાત્મક સંકેત રજૂ કરે છે. ઓરડામાં ટેબલ, ખુરશી, પિયાનો વગેરે છે. આ રાયરચીલું કુટુંબની આર્થિક સંપન્નતા અને કલાપ્રેમનું સૂચન કરે છે. પહેલા અંકમાં ગૃહિણી નોરાનું વર્ણન છે. નાટકની શરૂઆત બજારમાંથી સામાનની ખરીદી કરી પાછી આવતી નાયિકા નોરાના પ્રવેશ દ્વારા થાય છે. નાતાલનો તહેવાર નજીક હોવાથી તે પોતાના બાળકો માટે રમકડાં અને પતિ માટે ભેટ લાવી છે. સામાન ઉંચકનાર મજૂરને વધારે પૈસા આપીને તે પોતાના ઉંડાઉ સ્વભાવનો પરિચય આપે છે. તેનો પતિ નોર્વોલ્ડ હેલ્મર તેને ચક્રવાક અને ગરોળી કહીને બોલાવે છે. આ બધાની નોરા પર કોઈ અસર થતી નથી તે જાણે છે કે તેનો પતિ હવે બેંક મેનેજર થવાનો છે. આથી તે ઉધાર માલ લઈને પણ ખર્ચ વધારવા માંગે છે. હેલ્મર તેને સમજાવે છે કે દેવું કરવાથી કુટુંબજીવનનું સૌંદર્ય નષ્ટ થાય છે. નોરા વૈભવપૂર્ણ જીવન જીવવામાં માને છે. તેને મીઠાઈ ખાવાની ટેવ છે. આ બાબતે બંને વચ્ચે સંઘર્ષ ચાલે છે. એ જ વખતે નોરાની બાળપણની સખી ક્રિસ્ટાઇન લિન્ડે આવી ચડે છે. બંને સહેલીઓ દશ વર્ષ પછી મળે છે. વર્ષો અગાઉ ક્રિસ્ટાઇન વિધવા બની તે વખતે પણ નોરા પત્ર સુદ્ધાં લખી શકી નહોતી આથી નોરા આ બાબતે દિલગીરી વ્યક્ત કરે છે. લિન્ડેનો પતિ તેને અસહાય મુકીને ચાલ્યો ગયો હતો. નોરા પણ પોતાના જીવનની બધી વાતો પોતાની સખીને જણાવી દે છે. નોરા પોતાના ભવિષ્યના સુખી જીવનના વિચારોમાં રાયતી હતી તે લિન્ડેના જીવનની વ્યથા સાંભળી દુઃખ થાય છે.

અતીતના સંઘર્ષની વાતો કરતા નોરા એકવાર તેનો પતિ બિમાર થઈ ગયેલો તે વખતે પોતે બસો ડોલરની વ્યવસ્થા કરીને તેને બચાવ્યો હતો. પણ તેને આ વાત કહી ન હતી. પરંતુ આવી વાતો પોતાની સખી સાથે કરીને પોતાનું મન હળવું કરે છે. આ સમયે ક્રોસ્ટાઈ હેલ્મરને મળવા આવે છે. તે જે બેન્કમાં હેલ્મર મેનેજર બનવાનો

હતો તે બેન્કમાં કલાર્ક છે. તે પોતાની નોકરી બચાવવા નોરા તેના પતિને ભલામણ કરે તેમ ઇચ્છાતો હતો. પણ આ બાજુ નોરાએ તેની સખી લિન્દેની નોકરી માટે ભલામણ તેના પતિ ને કરી દીધી હોય છે આથી તે કશું જ કરી શકે તેમ નથી. અહિ આપણને કોસ્ટાર્ડ ભૂતકાળ માં નોરાને કરેલી મદદ અને નોરાએ પૈસા લેતી વખતે કોસ્ટાર્ડને એક કરાર પત્ર આપ્યો હતો. આ પત્ર ઉપર તેણે પોતાના પિતાની ખોટી સહિ કરી હતી. કાયદાની દ્રષ્ટિએ આ ખૂબ મોટો ગુનો છે. એ વાતની નોરાને યાદ દેવડાવીને કોસ્ટાર્ડ જતો રહે છે. તેને પોતાના ઘરમાંથી બહાર નીકળતો જોઈને હેલ્મર ગુસ્સે થાય છે. તેનો ગુસ્સો જોઈને નોરા ભયભીત બની જાય છે. અહીં સંઘર્ષ નિરૂપણમાં આપણને લેખકની પ્રતિભાના દર્શન થાય છે.

ત્યારબાદ નોરાની દુઃખદ સ્થિતિનું વર્ણન છે. નોરાની ગેરહાજરીમાં પણ મિ.લિન્દે બાળકોનાં લાલનપાલનનું આશ્વાસન મેળવી લે છે. નોરાએ તેને ઉત્સવ સમયે નૃત્ય માટે પોશાક તૈયાર કરવામાં મદદરૂપ બનવા બોલાવી હતી. તે નોરાને ડો.રૅંક વિશે પૂછે છે ત્યારે તેને પહેલાં તેમની વચ્ચે ધનિષ્ઠ સંબંધ હતો તેની જાણ થાય છે. બરાબર આ જ સમયે હેલ્મર આવે છે આ વખતે નોરા તારતલ્લા નૃત્યની તૈયારી કરી રહી હતી તે જોઈ તે ખુશ થાય છે. આ વખતે કોસ્ટાર્ડની ભલામણ નોરા હેલ્મરને કરે છે. પણ તે પત્નીની ઇચ્છાથી શ્રીમતિ લિન્દેની નિમણૂક કરી અને તેના જ કહેવાથી તેને બરતરફ કરી કોસ્ટાર્ડને તે જગ્યાએ નીમવાની ભૂલકરી બેન્કમાં કર્મચારીઓ સમક્ષ હાસ્યપાત્ર થવા ઇચ્છાતો નથી. વળી તે કોસ્ટાર્ડથી પરિચિત છે આથી પણ તે તેને પોતાની શાખામાં નોકરીએ રાખવા ઇચ્છાતો નથી.

દ્રસ્યોની બદલવાની અને સ્થળની ગોઠવણી પણ તકતાલયકીને અનુરૂપ છે. ત્યારબાદ ડો.રૅંક આવે છે. તેમને પોતાના પિતા તરફથી વારસામાં બીમારી મળી હતી. તેમનું મોત નજીક છે એમ જાણીને તેઓ વધારે સંવેદનશીલ થઈ ગયા હતા. એ જ સમયે કોસ્ટાર્ડ આવે છે. અને તે બધી વાત એક પત્ર દ્વારા હેલ્મરને જણાવી દેશે એવી ધમકી નોરાને આપે છે. અહીં નોરા પોતાની દિલગીરી બતાવી કોસ્ટાર્ડને સમજાવે છે પરંતુ કોસ્ટાર્ડ સહેજ પણ દયા કર્યા વિના હેલ્મરનાં લેટર બોક્સમાં તેનો ફરીયાદ પત્ર મુકી દે છે. આ વાતની જાણ નોરાને થતા તે કોસ્ટાર્ડને પોતાને બચાવી લેવા આજીજી કરે છે.

શ્રીમતિ લિન્દેના ગયા પછી હેલ્મર નોરા પાસે આવે છે . આ વખતે નોરા ચાલાકીથી હેલ્મર લેટર બોક્સમાંથી લેટર ન વાંચી શકે તે માટે પોતે તારતલ્લા નૃત્ય ભૂલી ગયાનું બહાનું કાઢે છે અને તેને શીખવવાની માગણી કરે છે. ડો.રૅંક પણ તેના વિચારને સમર્થન આપે છે. આ વાત હેલ્મર પણ ખુશમિજાજ હોવાથી હું પણ પોતાની કોયલ-મેનાની વાત માની લઉં છું. એમ ગણી તેને શીખવવા સમંત થાય છે. આ વખતે નોરા પણ જાણે કે પોતાના પતિથી બચવાનો મોકો મળ્યો હોય તેમ તેના સિવાય અન્ય કોઈ વિશે હેલ્મર વિચારે પણ નહી તેવું ઈચ્છે છે આથી લેટર બોક્સ ખોલવાનો તો સવાલ જ પેદા થતો નથી. અહી આપણને જાણે કે નોરાને એકત્રીસ કલાકનું જીવન પ્રાપ્ત થતું હોય એવો અહેસાસ થાય છે.

ત્યારબાદ નાટકના અંત અને પોતે લખવા ધારેલી નાટ્ય સામગ્રીના મુખ્ય હાઈ ભણી નાટ્યકાર આપણને લઈ જતા જણાય છે. ત્રીજા દ્રસ્યમાં મિ.લિન્દે અને કોસ્ટાર્ડની વાતચીતનું વર્ણન છે. એ બંને વચ્ચે કેટલાક

વર્ષો પહેલા પ્રેમ સંબંધ હતો. પરંતુ કોસ્ટાર્ડે અન્ય જગ્યાએ લગ્ન કરી લીધું હતું. ક્રિસ્ટાઈન પણ લગ્નજીવનમાં ભંગાણથી એકાકી જીવન જીવી રહી હતી જ્યારે કોસ્ટાર્ડને પોતાના સંતાનો માટે માતાની જરૂર હતી આથી બંને લગ્નથી જોડાઈ જાય છે. લિન્ડે સખીના જીવનની રક્ષા માટે પોતાના પતિને પત્ર પાછો મેળવી લેવા જણાવે છે. પણ તે એમ પણ ઇચ્છતી હોય છે કે હેલ્મરને આ બધી વાતની જાણ થઈ જાય. તેઓ ઇચ્છતા હતા કે નોરાએ પોતાના પતિને બધું જણાવી દેવું જોઈએ. હેલ્મર નોરા તરફ અપૂર્વ પ્રેમ ધરાવતો હતો. આજે તે નોરાના રૂપ અને સૌંદર્ય ઉપર મુગ્ધ હતો. આજે તેને પોતે નવપરણીત હોય એવો અનુભવ થતો હતો. આ જ સમયે ડો.રેંક ત્યાં આવે છે. તે પોતાના મૃત્યુ પહેલા પોતાના સ્વજન જેવા હેલ્મર અને તેમના પરિવારના સુરમ્ય દ્રશ્યને પોતાની આંખોમાં સંઘરી લેવા ઇચ્છતો હતો.

ડો.રેંકના ગયા પછી હેલ્મર લેટર-બોક્સમાંથી પત્ર કાઢે છે. તે કોસ્ટાર્ડનો પત્ર વાંચીને ગુસ્સે થઈ જાય છે. તે આવેશમાં આવી જઈને નોરાને જુઠ્ઠી, પાખંડી, અપરાધીની કહે છે. તે કહે છે કે તારામાં ધર્મ, સદાચાર કે કર્તવ્યનો છાંટોય નથી. તેને એવું લાગે છે કે નોરાએ તેનું ભાવિ છિન્નભિન્ન કરી નાખ્યું છે. આમ, હેલ્મર પોતાના સ્વાર્થ વિશે જ વિચારે છે. અંતમાં તે નોરાને કહી પણ દે છે કે, ‘તું હજુ પણ તારા ઘરમાં રહી શકે છે, પરંતુ બાળકોનાં લાલનપાલનની જવાબદારી હું તને નથી આપી શકતો. તારા ઉપર વિશ્વાસ રાખવાની મારામાં હિમત નથી.’ પોતાના પતિના મુખે આવા ઉદગાર સાંભળી નોરાનું હૃદય ભાંગી પડે છે. બરાબર આ જ વખતે કોસ્ટાર્ડ એક પરબીડિયું પાછું આપી જાય છે. નોકર નોરાને પત્ર આપવા જાય છે ત્યારે વચ્ચેથી જ હેલ્મર લઈ લે છે. કરારનામું જોઈને તે ખુશ થાય છે. પોતાની બદનામી અને સર્વનાશમાંથી બચી જવાની તેને ખુશી થાય છે. અહીં આપણને સમાજની પુરુષપ્રધાનતા નજરે પડે છે. પત્નીની બદનામી થવાથી જિંદગી પણ ધૂળ થઈ જવાની ભીતી પતિને થતી હોય છે. હેલ્મર કરારનામાનો નાશ કરે છે તેનો ક્રોધ અને અસંતોષ પણ શાંત થઈ જાય છે. તે નોરાને કહે છે કે ‘હવે વિપત્તિઓના વાદળ દૂર થયા છે, હું તને માફ કરું છું.’ અહીં આપણને નારીની વિવશતા નજરે પડે છે. શરીફા વીજળીવાળા કહે છે કે, “પતિ પોતાની ખુશીમાં પત્નીને માફ કરી શકે અને ક્રોધિત થાય ત્યારે સજા પણ કરી શકે છે. એવી સમાજની માનસિકતા સર્જકે નાટક દ્વારા ઇબ્સને આપણી સમક્ષ મુકી આપી છે.”

આ સમયે ગુસ્સામાં આવી ગયેલી નોરા હેલ્મરને પોતાના જીવનનો બડાપો કાઢતી હોય તેમ જણાવતા કહે છે કે, “જ્યારે હું પિતાને ઘેર હતી ત્યારે તે બધી વાતોમાં પોતાનાં વિચારો મારા પર લાદતા હતા. અને તેથી મારા પણ એ જ વિચારો થઈ જતા હતા તે મને ઢિંગલી કહેતા હતા અને મારી સાથે રમ્યા કરતા હતા. તમે પણ મારી સાથે એ રીતે વર્તો છો. હું એક ઢિંગલી છું. તમારે માટે પણ કોયલ –મેના છું.” છેલ્લે તે સ્પષ્ટ જણાવી દે છે કે, કોઈપણ પુરુષ પ્રેમ માટે સ્વમાનનો ભોગ આપી શકતો નથી. તેને હવે હેલ્મર સાથેના સંબંધોમાં સહેજ પણ વિશ્વાસ નથી. તે વિચારે છે કે, તેણે આજ સુધી એક અજાણી વ્યક્તિ સાથે જીવન વ્યતીત કર્યું છે. અને ત્રણ બાળકોને પણ જન્મ દઈ ચુકી છે. હવે તે અજાણ્યા, અપરીચીત, પુરુષ સાથે એક પણ રાત ગુજારવા તૈયાર નથી. તે ગૃહત્યાગ કરવાનો દ્રઢ નિશ્ચય કરી લે છે. અને પોતાની સમસ્યાનું તે નિવારણ શોધવા નીકળી પડે છે. ત્યાં જ નાટકનો ત્રીજો અંક પૂર્ણ થાય છે તેની સાથે એક નારીનું જીવન પણ ત્યાં પૂર્ણ થાય છે.

આમ, આપણને ઇબ્સનના 'ડોલ્સ હાઉસ' માં નારીના જીવનની દ્રઢતા તેની જીવનજીવવાની ગતીવિધી, રીત- રીવાજો, પતિ-બાળકો-સંબંધીઓ વચ્ચેના વ્યવહારો, સમસ્યાઓ અને વિડંબનાઓ તકતાલયકી દ્વારા આબેહુબ રીતે આપણી સમક્ષ ઉપસી આવતી જોવા મળે છે.

સંદર્ભ

- I. 'a doll's house' ,નો 'દિંગલી ઘર' નામે ગુજરાતી અનુવાદ, અનુવાદક, સુમન શાહ
- II. કુમાર જૈમિનિ શાસ્ત્રી, 'તાદર્થ્ય' ડિસેમ્બર-2003, પૃ. 27
- III. શરીફા વીજળીવાળા, 'ઉદ્દેશ', મે-2003, પૃ.367

*****

અરવિંદકુમાર ડી. ઠાકોર

પી.એચ.ડી.

ગુજરાત યુનિવર્સિટી

Copyright © 2012 - 2018 KCG. All Rights Reserved. | Powered By: Knowledge Consortium of Gujarat